

Vzývání multikulturní výchovy aneb o normativních podnětech Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin

Príspevek byl připraven pro mezinárodní konferenci „Evropská integrace a vzdělávání“, která se konala ve dnech 14.– 16. 9. 2000 v Brně

Dalibor Jílek

1. ÚMLUVA A JEJÍ AXIOMATICKÝ RESPEKT KE KULTURNÍ ROZMANITOSTI

Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin, připravená pod egidou Rady Evropy v roce 1995, vykazuje jedinečný znak.¹ Úmluva představuje první mnohostrannou smlouvu, která poskytuje mezinárodní ochranu národnostním komunitám v obecnějším rozměru.² Mnohostranná smlouva zavádí soudržný panevropský (minimální) standard lidských práv příslušníků národnostních menšin.³ Jako normativní reflexe vychází ze živoucí existence a rozvoje multietnické a multikulturní společnosti, jež je téměř všudypřítomná i příznačná pro Evropu.

Preambule jako podstatný díl Úmluvy, jejíž *telos* tkví zejména ve výkladu, vnímá kulturní rozmanitost jako pramen a činitel obohacení každého společenství. Právě realita i idea multietnické a multikulturní společnosti podmiňují duch a literu Rámcové úmluvy. Právní dokument opouští jakýsi pravzor stejnorodého (monokulturního) společenství, jež obývá jedno území. Takový archetyp vtiskl ráz 19. století, jež bylo v Evropě ovládáno průraznou politickou zásadou jeden národ – jeden stát.⁴ Účinné působení modelu národního státu se přeneslo i do 20. století, kdy se ustálil „démonický“ právní princip sebeurčení

národů. Přestože Úmluva spatřuje ve spolčení kultur přirozené obohacení společnosti, zároveň se nevzdává odvěké normativní úcty k územní celistvosti a národní svrchovanosti států.⁵ V pravém smyslu ovšem působí jako stabilizační pakt. Přitom výraz „pakt“ v právním názvosloví často odkazuje k míru, a to nejen k mezinárodnímu, ale i vnitřnímu míru coby pokojnému a bezpečnému soužití mezi lidmi různých kultur, což uvozuje část Úmluvy výslovně zdůrazňuje. Nadto Úmluva vychází z předpokladu, že kultura může být chápána jako prostředek bezpečnosti a kontinuity života.

2. STRUČNÝ ROZBOR POJMU „KULTURA“

Rámcová úmluva nepoužívá obrat „multikulturní“, avšak v hojnosti obsahuje adjektiva „kulturní a mezikulturní“ či podstatné jméno „kultura“. Instrument záměrně nevymezuje výraz „kultura“, jakoby se jeho tvůrci předem obávali naplnění rčení římského právníka Iavolena „*omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti possit*“.⁶ Navzdory argumentační křehkosti a nejistotě lze využít pracovní definici „kultury“, kterou připravila Kanadská komise pro UNESCO.⁷ Komise vymezuje význam výrazu jako dynamický hodnotový systém osvojených

¹ Srov. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Collected Texts. Štrasburk, 1999, str. 19.

Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin byla přijata 10. listopadu 1994 Výborem ministrů Rady Evropy a otevřena k podpisu členům Rady Evropy, jakož i třetím státům 1. února 1995. Úmluva vstoupila v platnost 1. února 1998 a byla na počátku roku 2000 podepsána 32 členskými státy Rady Evropy a dvěma nečleny.

Následující státy v časové posloupnosti ratifikovaly Rámcovou úmluvu: Rumunsko, Španělsko, Slovensko, Maďarsko, Kypr, Moldavsko, San Marino, Estonsko, Makedonie, Německo, Dánsko, Finsko, Chorvatsko, Itálie, Lichtenštejnsko, Česká republika, Velká Británie, Ukrajina, Malta, Slovinsko, Rakousko, Arménie, Rusko, Švýcarsko, Norsko, Bulharsko, Irsko, Albánie, Švédsko, Bosna-Hercegovina, Litva a Azerbajdžán.

² Srov. R. HOFMANN, Implementing States Obligations under the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities. *Europa ethnica*, 1999, č. 1–2, str. 1–3.

³ Srov. R. HOFMANN, The Potential Role of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities in the Context of Promoting Multi-Ethnic Society and Democratic Citizenship in South Eastern Europe, nepublikovaný příspěvek, str. 1–5.

⁴ Srov. The Charter of the United Nations. A Commentary. Oxford, 1995, str. 58–60.

⁵ Srov. R. HOFMANN, op. cit. pod ³, str. 1–3.

⁶ Český překlad zní: „Každá definice v občanském právu je nebezpečná, neboť jen zřídka ji nelze vyvrátit.“ Srov. K. REBRO, Latinské právní výrazy a výroky, Bratislava, 1986, str. 192.

⁷ Srov. A. DUNDES RENTELN, Cultural Bias in International Law. ASIL Proceedings of the 92nd Annual Meeting. Washington, 1998, str. 232–233.

prvků, s předpoklady, zvyklostmi, vírou a pravidly, jež umožňují navazovat vztahy mezi členy společnosti, jakož i se světem, komunikovat a rozvíjet jejich tvořivé schopnosti.⁸ Z definice jaté hebkým patosem vyvěrá několik charakteristických znaků obsahu výrazu. Vymezení příznačně chápe kulturu v axiologickém a partikulárním (národním) smyslu, jako proměňující se soustavu hodnot, jež umožňuje koexistenci členů určité pospolitosti. Kromě této jakési vnitřní stránky, kdy jedinci se nalézají v pružné síti kulturních pout, ba právě oni a nikterak odloučení jednotlivci přenášejí kulturu z generace na generaci příští,⁹ se objevuje jejich nutný vnější vztah k okolnímu světu, který nemusí být vždy ideální.

Lidé mnohdy atavisticky tíhnou pokládat kulturní různost za něco zcela neobvyklého, co se vymyká jejich kulturnímu průměru, a až nepřátelského, vzdor tomu, že styk a protínání (nikoliv jejich izolace) kultur představuje klíč k sociálnímu rozvoji.¹⁰ Takový vztah ke světu mohou také podmiňovat velmi záporné zkušenosti, jež se opakují i tradují.

Každý jedinec, který se rodí ve společenství, si osvojuje (i nevědomky) hodnoty obklopující sociální skupiny, přičemž takový proces se označuje jako socializace. Niterné nabývání hodnot, zvyklostí či norem umožňuje jednotlivci začlenit se do komunity. Jeho kulturní spojení však není nevyprostitelné a konečné. V existenciálním smyslu je člověk sám sobě volbou.¹¹ Jedinec může posléze splynout s jiným kulturním společenstvím.

Rámcová úmluva ctí osobní svobodnou volbu. Důvodová zpráva k čl. 5 odst. 2 Rámcové úmluvy připomíná, že instrument poskytuje ochranu osobám patřícím k národnostním menšinám před asimilací proti jejich vůli.¹² Naproti tomu ustanovení nezakazuje dobrovolné vplynutí původního člena národnostní nebo etnické skupiny do jiného kulturního společenství. Přitom asimilace se děje individuálním způsobem a značí zbavování se kulturních, behaviorálních, jazykových, totožnostních charakteristik původní kolektivity.¹³ Tito jedinci zčásti či zcela ztrácejí osobní znalost vlastních kořenů anebo se jejich kořeny rozptylují a splývají s novým kulturním prostředím.¹⁴

Strukturální pohled na kulturu rozlišuje uvnitř soustavy hodnot taktéž spontánní a vžitě vzory chování. Kultura krom práva totiž zahrnuje i normativní část nespoutanou se státním donucením. Doplnění strukturálního vnímání také o právní charakteristiku míří k podchycení kultury i jako materiálního zřídla právního řádu, jež působí na jeho normový obsah.

V širokém smyslu kultura jako hodnotný systém zastupuje způsob života.¹⁵ Je jako obroušený nerost s řadou facet: jazyk, náboženství, umění, politika či výchova atd. Avšak Rámcová úmluva chápe kulturu i v užším pojetí, neboť tento výraz klade vedle etnické, jazykové či náboženské totožnosti členů národnostních minorit, čímž nepřímou odráží římskoprávní argument „*omnis interpretatio vel declarat, vel extendit, vel restringit*“.¹⁶

3. PRÁVO VYJÁDŘIT, UCHOVAT A ROZVÍJET SVOJI TOTOŽNOST

Kultura nesmrtelně zůstává fenoménem společenských kolektivů, přesto může být zhuštěna do subjektivního modu normativity, jenž mj. vězí v souvztažnosti práva a povinnosti. Rozvoj práv člověka již před časem vnikl do této svébytné společenské oblasti.¹⁷ Kulturu pak odvozeně a jedinečně vyjadřuje **právo každého být jiný**. Takové vrcholně abstrahované, velmi neurčité a obsahově nevyhraněné právo člověka snad neupravuje žádný mezinárodní dokument. O poznání přesnějšího normativní náplň a tvar získává **právo člena menšinové skupiny vyjádřit, uchovat a rozvíjet svoji totožnost**. Osobitě lidské právo obsahuje preambule Rámcové úmluvy v sedmém odstavci.¹⁸ Lidské oprávnění vědomě vložené do uvozující části Úmluvy rovněž oplývá vysokým stupněm zobecnění. Proto bylo zvoleno jeho předcházející umístění. Právo vyjádřit, uchovat a rozvíjet vlastní identitu jako určitou nerozvinutou část mezinárodně právního standardu rozvádějí do normové úplnosti jednotlivá ustanovení Rámcové úmluvy.

Přes obsahovou nevyostřenost zasluhuje takové oprávnění krátkou analytickou pozornost. Nositelem

⁸ Srov. A. DUNDES RENTELN, op. cit. pod ⁷, str. 233.

⁹ Srov. H. J. STEINER – PH. ALSTON, *International Human Rights in Context. Law, Politics, Moral*. Oxford, 1996, str. 994.

¹⁰ Srov. H. J. STEINER – PH. ALSTON, op. cit. pod ⁹, str. 1000.

¹¹ Srov. M. STRASSER, *Obraz člověka v současné diskusi o lidských právech*. Časopis pro právní vědu a praxi, 1999, č. IV, str. 318–319.

¹² Srov. *Framework Convention for the Protection of National Minorities. Collected Texts*. Štrasburk, 1999, str. 25.

¹³ Srov. E. R. BARKAN, *Race, Religion, and Nationality in American Society: A Model of Ethnicity – From Contact to Assimilation*. *American Ethnic History*, 1995, č. 2, str. 47.

¹⁴ Srov. E. R. BARKAN, op. cit. pod ¹³, str. 47–48.

¹⁵ Srov. A. DUNDES RENTELN, op. cit. pod ⁷, str. 233.

¹⁶ *Maxima zní: „Každý výklad buď objasňuje, anebo rozšiřuje, nebo zužuje.“* Srov. K. REBRO, *Latinské právníké výrazy a výroky*, Bratislava, 1986, str. 192.

¹⁷ Srov. *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 1966* (Srov. č. 120/1976 Sb.)

¹⁸ Srov. *Framework Convention for the Protection of National Minorities. Collected texts*. Štrasburk, 1999, str. 23.

(beneficiářem) subjektivního práva je příslušník národnostní menšiny jako *homo individualis*. Odstavec preambule zmiňuje každého příslušníka společenství. Nicméně jedinec není přísnou individualizací lidského práva vyobcován ze skupiny. Rámcová úmluva v čl. 3 odst. 2 předpokládá společný výkon oprávnění jinými příslušníky komunity.¹⁹ Tudíž kolektivní provádění práva stmeluje, organizuje soubor jednotlivců a vyztužuje jejich vzájemné kulturní vztahy.

Lidské právo žije v souvztáznosti s povinností. Subjektem závazku se vždy stává stát. Základními prvky korelace jsou člen menšiny a tato autoritativní entita, ačkoliv Úmluva používá v konkrétních člancích slova „strany“. Podstatu vztahu tak vyjadřuje nutnost chování ze strany státu, aby mohlo být subjektivní právo uskutečněno. Sedmý „vers“ preambule Rámcové úmluvy však moudře neodkazuje na stát, nýbrž pojmenovává společnost, když stanoví, že „**plurální a skutečně demokratická společnost** by neměla pouze respektovat etnickou, kulturní, jazykovou a náboženskou identitu každé osoby patřící k národnostní menšině, ale také vytvářet vhodné podmínky umožňující vyjádřit, uchovat a rozvíjet tuto totožnost“. Úmluva citlivě odkrývá jiný nezastupitelný rozměr korelace coby hluboce mezilidskou vazbu čili vztah mezi členy společnosti, čímž však jistě zastírá typickou souvztáznost: jednotlivce a stát.

Obrat „respektovat“ naznačuje, že taková totožnost je objektivní skutečností, jež nepodléhá mocenskému rozhodování státu anebo společnosti čili tato identita se toliko mění z vůle, ze svobodné volby jednotlivce. Stát i společnost jsou nuceny brát v úvahu takový fakt. Kdežto slovo „vytvářet“ sděluje nutnost nepřetržitého činnorodého jednání zavázaných adresátů (jejich zákonodárných, výkonných a dalších složek). Školu jako vzdělávací a výchovný organismus nevyjímá. Instituce toho poslání už ze dna své podstaty musí respektovat kulturní identitu svých žáků anebo studentů a souběžně vytvářet společenské prostředí, kde se pěstuje i zraje taková osobní totožnost. V plnosti pak škola vrůstá do multikulturního milieu.

4. JAKÁ MULTIKULTURNÍ VÝCHOVA ?

Rámcová úmluva neztělesňuje mezinárodní smlouvu o lidských právech, jež převážně zahrnuje integrální a bezprostředně použitelné závazky, nýbrž především představuje soubor legiferačních principů.²⁰ Řečené zásady jsou adresovány zákonodárným a výkonným orgánům smluvních stran. Čl. 12 Rámcové úmluvy nepochybně patří k zásadám programového typu.

Formulace ustanovení úmyslně leží v polostínu neurčitosti a také ponechává prostor pro uvážení, jakým způsobem jeho účel naplnit. Závazek obsažený v prvním odstavci článku se totiž soustřeďuje na dosažení výsledku: podpořit znalost kultury, historii, jazyka a náboženství národnostních menšin a většiny. Jak čiré, že ustanovení zatajuje způsob implementace a tak staví výhradně obecný normativní program bez nástrojů jeho docílení.

Jedním prostředkem k naplnění výsledku smluvního závazku se může stát multikulturní výchova, vždyť příznačným rysem minulé a současné školy je převládající úloha jedné kultury.²¹ Tlak na začlenění multikulturní výchovy do osnov budoucí školy se nalézá v řetězci příčinné souvislosti jako reakce na monokulturní úzkoprstost.

Protože Rámcová úmluva nemá normovou nápořadu v podobě konkrétního prostředku, lze zvažovat, jak dosáhnout účelu závazku. Uvážení nemá být přece beze smyslu, musí se opírat alespoň o bod nutnosti a rozumnosti. Vskutku i česká škola se po desetiletí přerývaně rozvíjela ve vypjatém národním duchu a systémové multikulturní prvky objevovala spíše nahodile a křečovitě. Multikulturní výchova jako taková nebyla v osnovách přítomna. A proto se volání po jejím zařazení do učiva ozývá tak naléhavě.²²

Co je tudíž rozumné? Škola stojí před dvojí možností, buď zavést další předmět do učebních osnov a zatížit žáky, anebo multikulturní výchovu učinit viditelně neviditelnou a rozptýlit ji ve vhodných předmětech v duchu známé úvahy „kultura je neviditelná, ale společnost je viditelná“. Učební osnovy přece nabízejí škálu předmětů, jimiž by měla bohatě pronikat multikulturní výchova.

Zeměpis může být velmi ozvláštňen pozoruhodnými vhledy do kultury jednotlivých států či regionů a tak opustit suchopárny popis. V tomto ohledu internet skýtá škálu možností. I dějiny se mohou vnořit do problematiky akulturace alespoň v českém prostředí a v evropském rozměru. Výuka jazyků je z povahy kulturní záležitostí, nadto existují variety angličtiny a francouzštiny a jejich kreolizované podoby na Jamaice či v Haiti jako přímé důkazy akulturace. Hudební a výtvarná výchova jsou v prapodstatě kulturními zjevy. I další disciplíny jako světová literatura, občanská výchova, ba i biologie skýtají široký prostor pro multikulturní výchovu.

Vzývání multikulturní výchovy je odůvodněné, neboť se opírá o objektivní základ, zbývá však učinit nejobtížnější, a to systematicky a citlivě včlenit multikulturní výchovu do školních osnov. Formální vzdělávání

¹⁹ Srov. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Collected texts. Štrasburk, 1999, str. 20.

²⁰ Poslední odstavec Rámcové úmluvy uvádí: „Odhodlány uplatňovat zásady stanovené touto Rámcovou úmluvou prostřednictvím vnitrostátního zákonodárství a příslušné vládní politiky.“

²¹ J. – P. LIÉGEOIS, Rómovia, Cigáni, kočovníci. Bratislava, 1997, str. 195.

²² Srov. K. HOLOMEK, Romska menšina v České republice. In: I. GABAL A KOL., Etnické menšiny ve střední Evropě. Praha, 1999, str. 171; R. KVAČKOVÁ, Nebudeme děti učit zbytečná fakta. Lidové noviny, 8. července 2000, str. 5.

přece spočívá v systematickém a cíleném úsilí působit na chování jiných skrze vlastní kulturu, avšak tako-

vý proces nemůže být současně oproštěn od získávání znalostí i zkušeností s jinými kulturními systémy.